

Adalet Olmadan Merhamet Olabilir mi?

Ki Tisa

Altın Buzağı dramının doruk noktasında, etkili ve muammalı bir sahne yer alır. Moşe halk için affi güvenceye almıştır. Ama şimdi, tekrar Sinay Dağı'ndayken, daha fazlasını yapar. Tanrı'dan halkın yanında olmasını ister. Ondan “Bana yollarını öğret” (Şemot 33:13) ve “Bana Onurunu göster” (Şemot 33:18) isteklerinde bulunur. Tanrı cevap verir:

“Tüm iyiliğimi senin önünden geçireceğim ve senin önünde *A-Şem* İsmi ile ilanda bulunacağım ... Kime lütufta bulunacaksam ona lütufta bulunacağım ve kime merhamet edeksem ona merhamet edeceğim.” Ama “Yüzümü göremezsin, çünkü kimse Beni görüp de yaşayamaz” dedi (Şemot 33:20).

Tanrı bunun ardından Moşe'yi kayaların içinde bir çatlağın içine yerleştirip ona, Tanrı'nın “Arkasını görebileceğini”, ama Yüzünü göremeyeceğini bildirir ve Moşe, Tanrı'nın şu sözleri söylediğini duyar:

“*A-Şem*, *A-Şem*, merhametli ve lütufkâr Tanrı, öfkelenmekte ağır [davranan], şefkat ve hakikati bol, şefkati binlercesi için korur, kötülüğü, isyanı ve günahı affeder. Ancak suçluyu cezasız bırakmaz” (Şemot 34:6-7).

Bu sözler, “Tanrı'nın On Üç Merhamet Niteliği” olarak bilinegelmiştir.

Hahamlarımız bu bölümü, Tanrı'nın Moşe'ye ve onun aracılığıyla, gelecek tüm nesillere, günah için kefarete elde etmek üzere nasıl dua edileceğini öğrettiği an olarak anlamışlardır (Roş Aşana 17b). Bu sözleri bizzat Moşe, birkaç hafif değişikliklerle, bir sonraki krizde, casuslarla ilgili olayda da kullanmıştır. Zaman içinde bunlar, *Selihot* olarak bilinen

özel tövbe dualarının temeli haline gelmiştir. Bu sözleri bildirmekle Tanrı, Kendisini, her nesildeki tövbekârları bu öz tanımlama¹ yoluyla affetmeye bir anlamda zorunlu kılmıştır.² Tanrı merhametlidir ve sevgi ve bağışlama içinde yaşar. Bu, Yahudi inancının temel bir ögesidir.

Ancak bir uyarı notu vardır. Tanrı şöyle eklemiştir: “*Ancak suçluyu cezasız bırakmaz.*” Bunun yanında, ebeveynlerin günahlarının cezasını çocuklarına çektirmek konusunda, özel dikkati gerektiren başka bir ifade daha vardır, ancak şimdiki konumuz bu değil. Yukarıdaki uyarı notu bize, affın var olduğunu, ama aynı zamanda cezanın da var olduğunu söylemektedir. Merhamet vardır; ama adalet de vardır.

Neden öyledir? Neden merhametin yanında adalet de, affın yanında ceza da olmalıdır? Hahamlarımız şöyle demişlerdir:

Tanrı evreni yarattığı zaman bunu adalet niteliğinin etkinliğinde yaratmıştı, ama sonra dünyanın bu şekilde devamlı olamayacağını gördü. Ne yaptı? Adaletle merhamet kattı ve dünyayı yarattı (Bkz. Raşi'nin Bereşit 1:1 açıklaması).

Bu ifade aynı soruyu talep etmektedir. Tanrı neden adaletten tamamen vazgeçmemiştir? Bağışlama neden tek başına yeterli değildir?

Ahlaki felsefeden evrim psikolojisine, oyun teorisinden çevre ahlakına kadar birçok farklı alanda gerçekleştirilmiş, yakın döneme ait bazı büyüleyici araştırmalar bize olağanüstü ve beklenmedik bir cevap sağlamaktadır.

Konuya girmek için en iyi nokta, Garrett Harding'in, 1968'de “müştereklerin trajedisi” hakkında yazmış olduğu ünlü makaledir.³ Harding bizden, belirli hiçbir sahibi olmayan bir varlık hayal etmemizi ister: Örneğin herkese ait olan bir çayır veya içerdiği balıklarla birlikte deniz (müşterekler). Bu varlık birçok kişinin – yerel çiftçilerin veya balıkçıların – müşterek geçim kaynağıdır. Ancak zaman içinde çok fazla kişiyi cezbeder. Aşırı otlatma veya aşırı balık tutma söz konusudur ve kaynak sonunda tükenmeye yüz tutar. Çayır, çorak bir toprak parçasına dönüşme riski altındadır. Balıklar nesillerinin tükenmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁴

Sonra ne olur? Ortak menfaat, herkesin bu andan itibaren itidalli davranmasını talep eder. Otlattıkları hayvanların veya yakaladıkları balıkların sayısını sınırlamak zorundadırlar. Ancak bazı bireyler bu kurala uymama fikrini cazip bulur. Hayvanlarını aşırı otlatmaya veya aşırı sayıda balık tutmaya devam ederler. Bunun kendilerine getirdiği kazancın çok, başkalarının kaybınınsa az olduğunu, zira bu kaybın çok kişi arasında paylaşıldığını söyleyerek kendilerini kendilerine karşı savunurlar. Kişisel çıkar, ortak menfaate göre öncelik

¹ Ç.N.: Tanrı'nın Kendisini tanımlamakta kullandığı bu sözler.

² Talmud (Roş Ašana 17b), Tanrı'nın bu sözler temelinde bir antlaşma yaparak, Kendisini, *teşuva* yapıp Tanrı'nın bu niteliklerine başvuran kişiyi affetmek yönünde bağladığını söylemektedir. Bu sözlerin, Roş Ašana ve Yom Kipur öncesindeki ve Yom Kipur'un içindeki dualarda merkezi bir yere sahip olmasının sebebi budur.

³ Garrett Hardin, “The Tragedy of the Commons” [*Müştereklerin Trajedisi*] *Science* 162, 13 Aralık 1968: no. 3859 s. 1243-1248.

⁴ Garrett Hardin'den çok önce, kralın yakında ziyaret edeceği bir köyle ilgili Hasidik bir hikâye anlatılırdı. Köyün her bir sakininden, Kral geldiğinde kendisine sunulmak üzere büyük bir fiçiyi bir miktar şarap bağışlaması istenmiştir. Her bir köylü, azıcık bir seyrelmenin büyük armağan içinde fark edilmeyeceği düşüncesiyle, şarap yerine gizlice, sadece su katkısında bulunur. Kral gelir, köylüler bu fiçiyi kendisine ikram ederler. Kral fiçiden içer ve “Burada normal su var” der. Sanırım birçok folklor geleneğinde buna benzer hikâyeler vardır. Özünde bu, müştereklerin trajedisidir.

almıştır ve eğer yeteri kadar insan bu içgüdülerle hareket ederse, bunun sonucu felaket olacaktır.

İşte müştereklerin trajedisi budur ve çevre felaketleri ile diğer afetlerin nasıl meydana geldiğini açıklamaktadır. Buradaki sorun, *bedavacı*, yani ortak menfaatin maliyetinde kendilerine düşen payı üstlenmeksizin şahsi çıkarlarının peşinde koşan kişidir. Bu tipteki bir durumun çağımızın birçok sorunu için taşıdığı önem nedeniyle, bunlar, Anatol Rapoport ve Martin Nowak gibi matematiksel biyologlar ve Daniel Kahneman ve müteveffa Amos Tversky gibi davranışsal ekonomistler tarafından yoğun bir şekilde araştırılmıştır.⁵

Yaptıkları şeylerden biri, bu tip bir meseleyi simüle eden deneysel durumlar yaratmak olmuştur. İşte bir örnek. Dört oyuncunun her birine 8 dolar verilir. Kendilerine, ortak bir fona istedikleri kadar çok veya az miktarda yatırım yapabilecekleri söylenir. Deneyi yürüten kişi bu bağışları alır, toplamını hesaplar, buna %50 ekler (çiftçi veya balıkçının müşterek olanı kullanmak suretiyle elde edeceği kazanç) ve toplam miktarı dört oyuncu arasında eşit olarak bölüştürür. Böylece eğer her biri 8 doları tümüyle ortak fona bağışlarsa, her biri sonuçta 12 dolar alacaktır. Ama eğer oyunculardan biri hiçbir katkıda bulunmazsa, fon, toplamda 24 dolara erişecek ve %50'lik ilaveyle toplam 36 dolar olacaktır. Bunun eşit olarak paylaşılması, her birinin 9 dolar alacağı anlamına gelmektedir. Böylece diğer üç oyuncunun kazancı 1 dolarda kalırken, dördüncüsünün, bedavacının kazancı 9 dolar olacaktır.

Ancak bu dengeli bir durum değildir. Oyun tekrar tekrar oynandıkça katılımcılar aralarında bir bedavacı olduğunu fark etmeye başlarlar – deney bu kişinin kim olduğunu bilemeyecekleri şekilde hazırlandıysa bile. İşte o zaman genellikle iki şeyden biri meydana gelir. Ya herkes fona (yani ortak menfaate) katkıda bulunmayı keser ya da kendilerine seçim olanağı tanındığı takdirde bedavacıyı cezalandırma konusunda mutabık kalırlar. Birçok kez insanlar, bunun sonucunda kayba uğrayacaklarsa bile, cezalandırmaya heveslidir; bazen “özgeci cezalandırma” diye adlandırılan bir olgudur bu.

Bazıları, bu tipteki oyunların beyinde hangi kısımları aktif hale getirdiğini görmek üzere katılımcıları MR görüntüleme makinelerine bağlamıştır. İlginçtir, özgeci cezalandırma, beyin zevk merkezleriyle bağlantılıdır. Kahneman'ın ifade ettiği gibi:

“Sosyal düzeni ve hakkaniyet kurallarını bu şekilde korumanın, kendi kendisinin ödülü olduğu görülmektedir. Özgeci cezalandırmanın toplumlarda bir arada tutan yapıştırıcı olması gayet mümkündür.”⁶

Ancak bunun mutlu bir durum olduğunu söylemek oldukça zordur. Ceza herkes için kötü haber demektir. Kabahatli taraf bundan çeker, ama aynı şekilde, kolektif neticeyi iyileştirmek için kullanabilecek oldukları zaman veya parayı harcamak zorunda kalan cezalandırılanlar da bunun cefasından paylarını alırlar. Ve kültürlerarası araştırmalardan, en ağır cezalandırılanların, bedavacılığın yaygın olduğu ülkelere mensup insanlar oldukları sonucu

⁵ Bkz. Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation [İşbirliğinin Evrimi]*. New York: Basic, 1984. Matt Ridley, *The Origins of Virtue [Erdemin Kökenleri (Yapı Kredi, 2015)]* Penguin, 1996. Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow [Hızlı ve Yavaş Düşünme (Varlık, 2017)]* Allen Lane, 2011. Martin Nowak ve Roger Highfield, *Super Cooperators: Evolution, Altruism and Human Behaviour or Why We Need Each Other to Succeed [Süper Ortaklar: Evrim, Özgecilik ve İnsani Davranış veya Başarmak İçin Neden Birbirimize Muhtacız]* Edinburgh: Canongate, 2011

⁶ Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, 308.

çıkılmaktadır. Yani yozlaşmanın en çok ve kamu yararına gayretin en az olduğu toplumlarda insanlar en cezalandırıcı karakterde olmaktadır. Başka bir deyişle, ceza, en son başvurulması gereken çözümdür.

Bu da bizi dine getirmektedir. Koca bir deneyler dizisi, bu gibi koşullarda dini uygulamanın rolüne ışık tutmuştur. Katılımcıların hile yapma ve bu şekilde kazançlı çıkma fırsatına sahip oldukları testler gerçekleştirilmiştir. Eğer eldeki deneyle arada hiçbir bağlantı kurulmaksızın, katılımcılar dini düşüncelere odaklanmaya sevk ediliyorsa – örneğin kendilerine Tanrı'yla bağlantılı sözler gösterilerek veya kendilerine On Emir hatırlatılarak – o zaman katılımcılar kayda değer oranda daha az hile yapmaktadır.⁷ Bu gibi testlerde özellikle büyüleyici olan, sonuçların, katılımcıların altta yatan inançlarıyla hiçbir ilişkiyi ortaya koymamış olmasıdır. Farkı yaratan şey Tanrı'ya *inanmak* değil, test öncesinde katılımcılara Tanrı'nın *hatırlatılması* olmuştur. Bu durum, gündelik duaların ve diğer düzenli ritüellerin bu kadar önemli olmasının sebebini de açıklıyor olabilir. Ayartmalarla yüz yüze kaldığımız anlarda bizi etkileyen, arka plandaki inançtan çok, o inancı, bilinç alanının içine getirmek olmaktadır.

Tanrı hakkında düşünmenin farklı şekillerinin etkisini test etmek üzere tasarlanmış olan deneylerse bundan bile daha dikkat çekicidir. Örneğin; acaba öncelikli olarak Tanrısal bağışlayıcılık yönünden mi düşünmekteyiz, yoksa Tanrısal adalet ve ceza yönünden mi? Büyük inançların içindeki bazı akımlar birine, bazıları da diğerine vurgu yapar. Cehennem ateşini vazedenler vardır ve sevginin sakin, yumuşak sesiyle konuşanlar vardır. Hangisi daha etkilidir?

Denekler ateist veya agnostik olduğu zaman arada bir fark olmadığını söylemeye gerek yoktur. Onlar her iki şekilde de etkilenmemektedir. Ancak inançlılar arasındaki fark kayda değer niteliktedir. *Cezalandırıcı bir Tanrı'ya inananlar, bağışlayıcı bir Tanrı'ya inananlara göre daha az hile yapmakta ve daha az çalmaktadır.* Daha sonra, inançlıların, yukarıda tarif edilen türden ortak menfaat durumlarında bedavacılara nasıl yaklaştıklarını görmek üzere başka deneyler yapılmıştır. Acaba affetmeye hazır mıydılar, yoksa bedavacıları, bunun kendilerine de bir maliyeti olması pahasına dahi cezalandırma taraftarı mı? Burada da sonuçlar öğretici nitelikteydi. *Cezalandırıcı bir Tanrı'ya inananlar, insanları, bağışlayıcı bir Tanrı'ya inananlardan daha az cezalandırmaktadır.*⁸ Tanrı'nın, Tora'nın söylediği gibi “suçluları cezasız bırakmadığına” inananlar, ceza verme işini Tanrı'ya bırakmaya gönüllüdürler. *Tanrısal bağışlayıcılığa odaklananlar, insani ceza veya intikamı bizzat uygulamaya daha yatkındır.*

Aynısı bir bütün olarak toplumlar için de geçerlidir. Burada, deneyi gerçekleştirenler, tamamen Yahudilikle alakalı olmayan terimler kullanmışlardır: ülkeleri, cennet ve cehenneme inanan nüfusun oranları açısından karşılaştırmışlardır. “Cehenneme inanç konusunda en yüksek ve cennete inanç konusunda en düşük düzeyde inanca sahip olan uluslar, en düşük suç oranlarına sahipti. Aksine, cenneti cehennemden daha öncelikli gören uluslar, suç şampiyonuydu. Bu kalıplar, Hıristiyan, Hindu ve farklı inanç sistemlerinin bir harmanı

⁷ Ara Norenzayan, *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict* [Büyük Tanrılar: Din, İşbirliği ve Uyuşmazlığı Nasıl Dönüştürdü] Princeton University Press, 2013, 34-35.

⁸ A.g.e., 44-47.

niteliğinde olan bağdaştırıcı dinler de dâhil olmak üzere neredeyse tüm büyük dini inançlarda sarsılmaz bir şekilde görüldü.”⁹

Bu o kadar şaşırtıcı bir bulguydu ki, insanlar sordular: Öyleyse neden Tanrısal ceza üzerindeki vurguyu hafifleten dinler var? Azim Shariff şu açıklamayı önerdi:

“Çünkü her ne kadar Cehennem insanları iyi olmaya sevk etme konusunda daha başarılıysa da, Cennet onlara kendilerini iyi hissettirme konusunda çok daha başarılıdır.” Dolayısıyla eğer bir dinin amacı, saflarına yeni inançlılar katmaksa, “inançlıları ateş ve kükürtle tehdit eden bir dinden çok, ilahi bir cennet vaat eden bir dini pazarlamak çok daha kolaydır.”¹⁰

Tanrı'nın, merhamet, lütuf ve bağışlayıcılığını ilan ettiği anın ta kendisinde, suçluları cezasız bırakmayacağı konusunda ısrar etmesinin sebebi artık açıktır. *Tanrısal adaletin olmadığı bir dünya, dindar inançlılar arasında bile, kin, ceza ve suçun daha çok; bağışlayıcılık ve kamu yararına çalışmanın daha az olduğu bir dünya olacaktır.* Tanrı'nın suçluları cezalandıracağına ne kadar çok inanırsak, o kadar bağışlayıcı oluruz. Tanrı'nın suçluları cezalandırdığına ne kadar az inanırsak, o kadar kindar ve cezalandırıcı oluruz. Bu, mantığa tamamen aykırı görünen, ama sonuçta Tora'nın, bize insani ve merhametli bir toplum yaratmamıza yardım etme konusundaki derin hikmetini nihayet görmemizi sağlayan bir hakikattir.

ŞABAT SOFRASI İÇİN SORULAR

1. Sizin için hangi değer daha önemlidir, adalet mi, merhamet mi?
2. Tanrı'yı öncelikli olarak bir adalet Tanrısı olarak mı, yoksa bir merhamet Tanrısı olarak mı görüyorsunuz? Tanrı her ikisi de olabilir mi?
3. Cezalandıran bir Tanrı'ya yönelik inanç bizi nasıl daha bağışlayıcı olmaya sevk etmektedir?

www.RabbiSacks.org   @RabbiSacks
The Rabbi Sacks Legacy Trust, PO Box 72007, London, NW6 6RW • +44 (0)20 7286 6391 • info@rabbisacks.org

© Rabbi Sacks • All rights reserved

⁹ A.g.e., 46.

¹⁰ A.g.e.